

*Н.В. ПОПРОЗМАН, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

Методологічні засади формування стратегії розвитку агропромислового виробництва на основі системного аналізу

Постановка проблеми. Багатофакторна зумовленість функціонування агропромислового комплексу, багатогалузевість та особливості виробництва кожного зокрема виду товарів і послуг, пов'язаність із сільським господарством, розвиток міжнародної торгівлі й процесів глобалізації та ряд інших важливих і ризикованих факторів та умов визначають передумови й значення формування стратегії економічного розвитку агропромислового виробництва (АПВ).

Зважаючи на стан макроекономічних показників національної економіки, яка є надсистемою для агропромислового комплексу, при формуванні стратегії розвитку АПВ стає нагальною потреба в аналізі та систематизації показників і способів державної підтримки, інвестування й умов кредитування виробництва. Окрім зазначених факторів, слід виокремити, що важливою умовою впливу на ціну і доходи є те, що у сільському господарстві застосовується значно більше матеріальних активів (техніки, споруд) із розрахунку на одного працівника, ніж в економіці в цілому. До цього слід додати, що при нестабільних умовах нагромадження важливим фактором є позикові кошти для фінансування основних засобів та оборотного капіталу. Відсоткові ставки комерційних банків є високими, а в сучасних умовах – невдячною справою. Також кліматичні умови, врожайність, цінова кон'юнктура є ризикованими факторами, а при неправильному визначенні й обчисленні ризику чи способів прийняття управлінських рішень і сукупність цих факторів можуть призвести до втрати продовольчої незалежності країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даному питанню приділяють увагу багато науковців та економістів-практиків, серед яких Р. Акофф [1], І. Ансофф [2], В. Геєць, Л. Шинкарук [7], М. Скрипниченко [12], В. Беседін, Н. Гончар [5], Ю. Лупенко, М. Малік [8], М. Кропивко [8], В. Юрчишин [8], В. Месель-Веселяк [8], П. Саблук, О. Білорус, В. Власов [11], Л. Забуранна [4], О. Шпикуляк [8], О. Власюк [3] й інші. Але питання економічного розвитку АПВ в суспільстві потребують переосмислення та вдосконалення підходів до формування сучасної стратегії економічного розвитку агропромислового виробництва.

Мета статті – дослідження функціонування й визначення основних факторів формування стратегії економічного розвитку агропромислового виробництва в сучасних умовах із позиції системного аналізу.

Виклад основних результатів дослідження. З огляду на те, що агропромислове виробництво є складним міжгалузевим комплексом, то розгляд його функціонування та побудова стратегії економічного розвитку з погляду теорії систем й системного аналізу є надзвичайно важливими та дієвими. Уся сукупність керуючих впливів (накази, вказівки, розпорядження тощо) передається об'єкту управління за каналом прямого зв'язку. Проте, щоб управління було ефективним, воно має бути постійно інформовано про фактичний стан фінансово-економічних показників, відчувати мікроклімат і настрої працівників та знати про пропозиції й зауваження щодо діяльності, тобто інформація, яка проходить від об'єкта управління до керуючого органу, є каналом оберненого (зворотного) зв'язку.

Згідно із системним аналізом як методологією дослідження властивостей елементів системи, взаємозв'язків складних систем, до яких належить агропромислове виробництво, слід розглядати дослідження обраної проблеми у загальному вигляді за такою послідовністю дій, як показано на рисунку 1.

Отже, ізоморфізм існує між системами при взаємно однозначному відображенні – кожному елементу та відношенню однієї системи відповідає один і тільки один елемент іншої та навпаки. А якщо кожному елементу й кожному співвідношенню однієї системи відповідає один і тільки один елемент іншої, а обернене твердження неправильне, то системи гомоморфні. Іншими словами, при науковому дослідженні нас цікавить не вся сукупність інформації про об'єкт, а тільки ті сторони процесу, що нам важливі, тобто частина інформації від усього обсягу, а відображення інформації у свідомості суб'єкта дослідження є гомоморфне, знання про модель, яке перетворюється на модель економічної системи, є ізоморфним. Як видно з рисунка 1, аналіз агропро-

мислового комплексу з погляду моделюючого аспекту означає, що сам комплекс є надзвичайно складним, а тому для його дослідження виділяють коло питань чи визначену проблематику й аналізують процеси з тим ступенем деталізації, яку вимагають обставини та вимоги функціонування. При цьому, як і в науці взагалі, використовується принцип леза Окками – із двох моделей, що однаково правильно описують систему вибирають ту, яка простіша, до цього додамо, що науковці вказують, що простота – це печать істини [9, с.79]. Тобто, моделювання як науковий метод дослідження обов'язково передбачає принципи простоти й наочності, в силу складності методології економіко-математичного моделювання та функціонування АПВ. Ступінь правильності зв'язку моделі й об'єкта перевіряється зіставленням фінансово-економічних показників розробленої моделі та об'єкта – оригінала, а одержані результати перевіряють на практичну цінність, маючи при цьому систему альтернативних варіантів і сценарії розвитку за визначеними та/чи імовірнісними факторами.

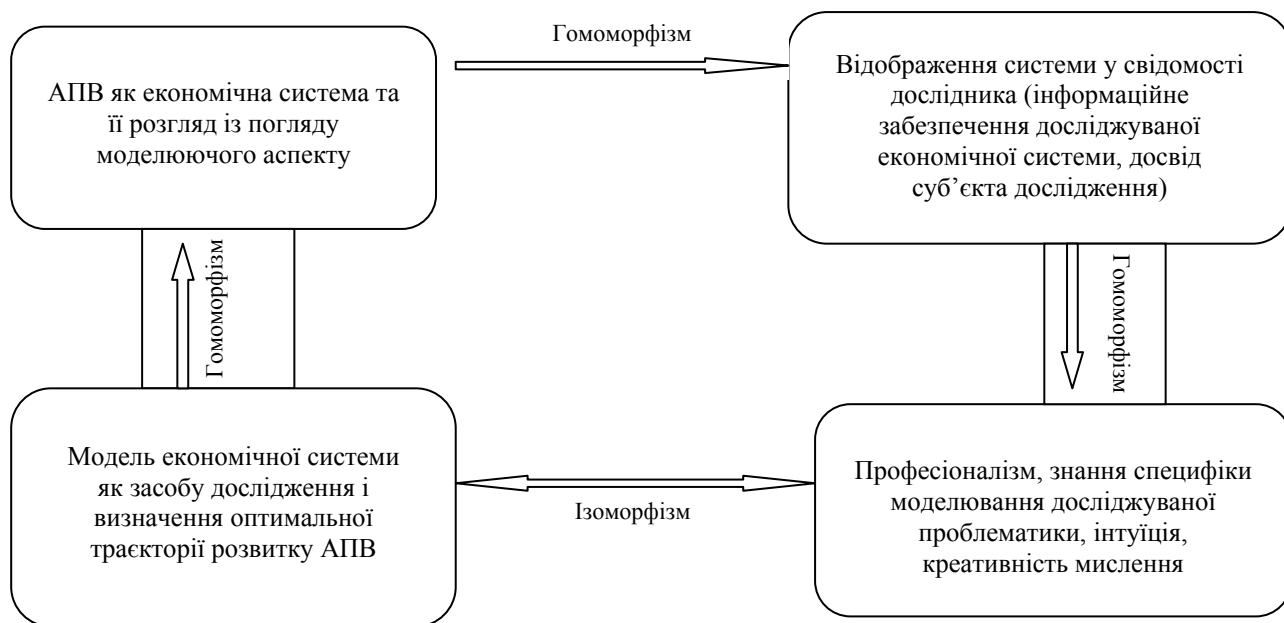

Рис.1. Взаємозв'язок між об'єктом і суб'єктом дослідження функціонування АПВ

Джерело: Сформовано автором.

Особливо відзначимо значущість інформації, яку в XXI ст., з одного боку, називають інформаційним суспільством, що підвищує вагу інформації як високоліквідного й дорогого товару, з іншого – як важливого фактора впливу на результативність і практичність наукових досліджень, а звідси – на

ефективність розробленої стратегії економічного розвитку АПВ.

Власне динамічність зовнішнього середовища й зумовила збільшення обсягів інформації, її диференціацію та зміну ціни, ефективності й значення для виваженого прийняття рішень, у тому числі стратегічних.

У сучасних умовах інформатизації насичення інформації характеризується надлишковою в розрізі її корисності, а час для прийняття рішень скоротився у кілька разів. Адже за сучасних умов підприємства конкурують інформацією тією мірою, якою конкурують своєю матеріальною продукцією чи послугами і своєчасне одержання достовірної інформації про стан зовнішнього середовища є актуальною проблемою та стратегічно важливим фактором сучасного управління.

Отже, стратегічна інформація – дані про стан і тенденції змін зовнішнього та внутрішнього середовища АПВ, які аналітично оброблені й можуть бути доповнені, статистично опрацьовані, зберігаються на таких носіях, що дають змогу її переносити, доповнювати, продавати та використовувати в процесі формування й реалізації стратегії економічного розвитку системи.

Згідно з даними таблиці, останніми роками простежується тенденція до зниження основних показників соціально-економічного розвитку України. Так, за 2010–2013 роки індекс споживчих цін знизився приблизно на 10%, зменшився обсяг виробництва продукції тваринництва, а також загальний обсяг як імпорту, так і експорту. Аналізуючи товарну структуру експорту продукції аграрного сектору за даними Мінагрополітики України, протягом останніх трьох років перероблена продукція становить лише від 48 до 53%, де високу питому вагу займає соняшникова олія. Разом із тим у структурі імпорту перероблена продукція займає близько 60%. Тобто аграрний сектор України має на 10-12% більше сировинну товарну структуру, втрачаючи при цьому обсяги доданої вартості, який перемищується в економіку інших країни.

Структура основних показників соціально-економічного розвитку України по роках, у %

Показник	2009 до 2008	2010 до 2009	2011 до 2010	2012 до 2011	січень 2012 до січня 2013	2013 до 2012	2014 до 2013
Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млн грн	x	x	x	x	x	x	x
Індекс промислового виробництва	78,1	111,0	107,3	98,2	102,8	95,7	89,3
Обсяг продукції сільського господарства, млн грн	98,2	99,0	117,5	95,5	99,9	113,6	102,8
Виробництво продукції тваринництва							
м'ясо (реалізація худоби та птиці на забій у живій вазі), тис.т	100,5	106,7	103,5	103,4	99,3	109,6	104,3
молоко, тис.т	98,7	96,9	98,6	102,7	104,0	101,1	100,4
яйця, млн шт.	106,4	106,6	109,6	102,3	98,1	104,0	104,3
Експорт товарів, млн дол. США	56,5	129,8	134,3	101,9	97,2	90,7	88,7
Імпорт товарів, млн дол. США	50,0	133,9	138,1	102,9	99,6	90,9	72,4
Сальдо (+, -), млн дол. США	x	x	x	x	130,1	x	x
Оборот роздрібної торгівлі, млн грн	82,6	107,6	114,7	115,9	134,2	108,6	91,4
Середньомісячна заробітна плата одного працівника					x		
номінальна, грн	105,5	120,0	117,62	114,9	113,8	107,9	105,9
реальна, %	90,8	110,2	108,7	114,4		108,2	93,5
Заборгованість з виплати заробітної плати - всього, млн грн	177,8	x	x	x	118,5	90,7	x
Кількість зареєстрованих безробітних на кінець періоду, тис. осіб	x	x	x	x	114,4	x	x
Індекс цін виробників промислової продукції	114,3	118,7	114,2	100,3	77,2	101,8	131,8
Індекс споживчих цін	112,3	109,1	104,6	99,8	x	100,5	124,9

Джерело: Розроблено автором на основі статистичної інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.org/about.html>.

Із рисунка 2 бачимо, що основою функціонування агропромислового комплексу як системи з багатьма елементами та відповідними зв'язками між ними, що несуть свої ризики, є функціональна і структурна осно-

ва. Сумісність у такому разі є обов'язковою умовою й таким поєднанням елементів між собою, що сприяє збереженню системи, уможливує ефективно функціонувати. До цього слід додати, що надбання системою

нових функцій, що є вкрай важливим у нинішніх мінливих економічних умовах, проходить при цілісності системи, а це забезпечує принцип актуалізації. Ефективними та результативними будуть вищезгадані принципи, якщо доповнити їх принципом лабіалізації, що відповідає за зміст удосконалення кожного елементу агропромислового виробництва у визначеному напрямі, поліфункціональності згідно із законом необхідної різноманітності. Іншими словами, організована система управління передбачає встановлений і затверджений порядок у структурі й цілеспрямованому функціонуванні.

Щодо структурності, то сумісність елементів також є обов'язковою, оскільки ця

умова забезпечить зниження собівартості виробництва за рахунок раціонального функціонування. Стійкість АПВ – це його можливість зберігати задані параметри функціонування в цілому та швидко повертатися у цей діапазон за умови збурень, незалежно якого рівня і потужності мають ці відхилення. У наукових працях поширеним є відображення закону стійкості згідно з принципом гомеостазу (грец. *ho meo* – подібний + *stass* – нерухомий) – властивість системи зберігати в процесі взаємодії із середовищем значення основних змінних у визначених межах. Згідно з цим законом кожний вид діяльності прагне до самозбереження використанням усього власного потенціалу.

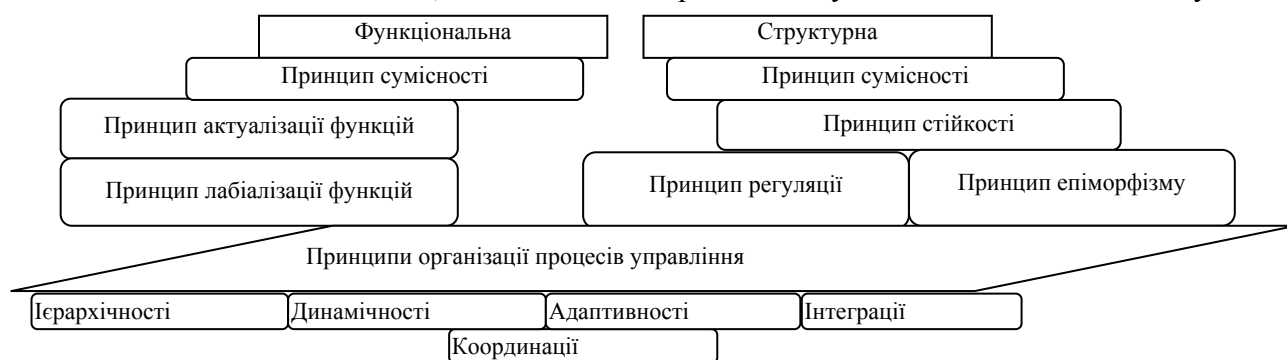

Рис. 2. Принципи організації АПВ

Джерело: Розроблено автором на основі [6, с. 251].

Очевидно, що кожна галузь національного господарства має свій простір рівноваги, який є умовою його стійкого стану. Причому стійкість може зумовлюватися не тільки впливом негативних факторів, але й надмірним впливом сприятливих факторів. Так, надмірна несталість або надмірна концентрація ресурсів, які впливають на життєзабезпечення підприємства, є однаково небезпечними.

Згідно з принципом регуляції, чи принципом Ле-Шательє, в системі повинні бути такі процеси, що направлені на протидію негативних впливів. Найпоширенішими типами регулювання є: регулювання вирівнюванням, стеження та адаптивне регулювання. Ефективним підходом, у такому разі, є визначення стійкості агропромислового комплексу відносно стійкості кожного зокрема елемента системи, що має назву епіморфізму.

Адаптація як властивість відкритих систем є важливою в умовах стрибкоподібних і

непередбачуваних змін зовнішнього середовища, вона стала більш важливим організаційним фактором, ніж навички прогнозування. Однак адаптація означає пасивний характер поведінки підприємства, оскільки передбачає відповідні дії на зовнішні зміни, що вже відбулися – це дії «постфактум». Така позиція зумовлює девіантний характер системи управління такою системою. Політика підприємств, яка ґрунтується на діях «пост-фактум», одержала в науці управління назву *reactive* та *inactive* (відповідно орієнтація на минуле та орієнтація на теперішнє). Так, І. Ансофф відзначає: «...щоб залишатися рентабельною на довгостроковий період, фірма повинна постійно обновлятися, потрібно залучати нові ресурси, розробляти нові товари і виходити на нові ринки» [2, с. 93]. Інший спосіб реагування підприємства на зміни зовнішнього середовища визначає активну позицію в його життєдіяльності й припускає превентивні дії. Превентивний характер системи управління підприємством

зумовлює позицію – preactive (означає підготовку до змін) та interactive (означає виклик змін). Активна позиція підприємства передбачає здійснення інноваційної політики в різних функціональних сферах його діяльності. Слід зазначити, що позиція preactive за своєю суттю невід’ємна від стратегічного управління. Підприємства, які є прибічниками позиції preactive, як зазначає Р. Акофф [1], прагнуть прискорити зміни у зовнішньому середовищі, використовуючи при цьому можливість, що надаються. Безумовно, стратегічне управління означає, що процес управління підприємством повинен бути превентивним, а не реактивним, що пояснюється двома причинами: по-перше, для швидкої реакції на зміни зовнішнього середовища важливо брати участь в їх проведенні, по-друге, зміни можуть бути дуже важливими. Активна політика кожної галузі крім готовності до зовнішніх змін передбачає ще й вплив на зовнішнє середовище.

Отже, стабілізація для АПВ, передусім, є повернення на свої законні передові місця, а в розрізі сьогодення – і на зовнішні ринки. Після визначення основних факторів стабілізації функціонування АПВ визначають пріоритети розвитку (рис. 3). Механізм одержання оцінки пріоритетності стратегій, політики, цілей ґрунтується на методі аналізу ієрархій для обробки експертного опитування, в основі якого лежить попарне зіставлення елементів ієрархії одного рівня щодо визначення критерію вищого рівня.

Методологічно важливим у процесі обґрунтування перспективних напрямів розвитку АПВ є виділення стратегій, які пов’язані з розвитком комплексу, функціонуванням на ринках, поведінкою в конкурентному середовищі. Вважаємо суттєвими ознаками класифікації стратегій: напрям розвитку та зростання, позицію кожної галузі, стан функціональних сфер діяльності, модель поведінки й досягнення конкурентних переваг.

Рис. 3. Основні напрями стабілізації агропромислового виробництва

Джерело: Розроблено автором на основі [3, с. 103, 106].

Формуючи мету розвитку АПВ, слід сказати про критерії оптимальності цільової функції, що є конкретними фінансово-економічними, соціо-екологічними показниками. Зважаючи на те, що агропромислове виробництво є стратегічним комплексом, основою зростання показників національної економіки, критерії формування мети розвитку АПВ міститимуть елементи національних інтересів:

соціально-політичні проблеми – соціально-політична стабільність у суспільстві, забезпечення нормативно-правового поля, прав людини, створення ефективної системи управління АПК;

духовно-інтелектуальні проблеми – розвиток громадської свідомості, культури, фізично і морально здорове суспільство;

економічні – усунення диспропорцій міжгалузевих зв’язків, регіональних питань, створення мотивації до підвищення продуктивності праці, функціонування відповідно до інноваційного підходу з урахуванням національних та міжнародних вимог і стандартів до товарів та послуг;

соціально-правовий захист – розвиток системи соціального забезпечення, особливо сільського, населення, відтворення демографічного й трудового потенціалу, вирішення питань зайнятості;

екологічні – запровадження ефективного екологічного законодавства, використання

екологічно чистих технологій, створення системи екологічного контролю, організація доступу до інформації, пов'язаної з екологічними факторами та умовами;

проблеми державної безпеки – системи внутрішньої продовольчої безпеки, активна міжнародна політика, валове виробництво сировини, товарів і послуг належної якості [3, с. 40].

Висновки. Слід виокремити такі елементи формування стратегії розвитку АПВ згідно із системним аналізом:

у системі стратегічного планування розглядається кілька стратегічних проблем по окремих галузях АПК та виокремлюється загальна комплексна мета, пріоритетність розвитку визначається виходячи із значення для національної економіки, її розвитку та незалежності;

стратегічне планування має творчий, ітеративний характер, бо залежить від знань, вмінь, досвіду і морально-етичних цінностей суб'єкта та вибраного математичного апарату дослідження;

ефективним засобом є розгляд стратегічного планування від майбутнього до сьогодення (обернений зв'язок: бачення стратегії

зі сторони споживачів, конкурентів, партнерів тощо);

нестабільність і невизначеність зовнішнього геополітичного середовища характеризується стохастичними процесами й умовами, а звідси застосування одного з напрямів моделювання – стохастичного;

розробка стратегії ґрунтується на принципі альтернативності;

у системі стратегічного планування визначається потенціал успіху;

стратегічне планування потребує значних інформаційних, інтелектуальних, а також часових ресурсів;

система стратегічного планування АПВ, як над- чи підсистема, створює передумови ефективної діяльності як окремих аграрних або переробних підприємств, так і АПК в цілому;

стратегічне планування ефективно, якщо було проведено комплексне дослідження рівня надійності, маневреності та гнучкості запропонованого плану дій, який є основою стратегії розвитку АПВ.

Отже, в нинішніх умовах українським агроекспортерам доцільно зміцнювати власні позиції, удосконалювати виробництво, модернізувати його, а в цілому бути конкурентоздатними.

Список використаних джерел

1. *Акофф Р.* Планирование будущего корпорации; пер. с англ. / Р. Акофф. – М.: Прогресс, 1985. – 326 с.
2. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия / Ансофф И. – СПб.: Питер Ком., 1999. – 416 с.
3. *Власюк О.С.* Економіко-математичне моделювання процесів соціально-економічного розвитку України [наукове видання] / О.С. Власюк. – К.: ДНУ «Акад. фін. управлін.», 2011. – 520 с.
4. *Забуранна Л.В.* Туристична підприємницька діяльність в аграрній сфері: теорія, організація: [моногр.] / Л.В. Забуранна. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2012. – 484 с.
5. Економіка України: потенціал, реформи, перспективи: [моногр. у 5-ти томах]. – Т.3. Макроекономічна політика, прогнозування і державне регулювання економіки; за заг. ред. В.Ф.Беседіна, Н.Ю.Гончар. – К.: Науково-дослід. екон. ін-т Мінекономіки України, 1996. – 440 с.
6. Економічна кібернетика [наук. вид.]; за заг. ред В. Гейця. – Т. 1. – Д.: ТОВ «Юго-Восток», 2005. – 500 с.
7. Інтеграційні можливості України: перспективи та наслідки: наук. доп.; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НАН України Л.В. Шинкарука; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2014. – 92 с.
8. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи: [моногр.] / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 516 с.
9. *Катренко А.В.* Системний аналіз об'єктів та процесів компютизації / А.В.Катренко. – Львів: «Новий світ-2000», 2003. – 424 с.
10. *Natalia V. Poprozman: Improving labor market as a strategic factor in economic growth //Modern Management Review.* – Rzeszow University of Technology. Poland, 2014. – 21(3/2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mmr.prz.edu.pl/pl/wersja-elektroniczna/2014/21-32014/>.
11. *Саблук П.Т.* Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т.Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
12. Фактори макроекономічної нестабільності в системі моделей економічного розвитку: кол. моногр.; за ред. д-ра екон. наук М.І. Срипниченка; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 720 с.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2015 р.

* * *